

УДК 811.161.2'42(091)Є.Тимченко

Галина Наснко, д-р філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ПІДРУЧНИК ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА
“КУРС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЯЗИКА”
ТА СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИКО-МОВНОГО ДИСКУРСУ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Автор розглядає мовні форми відображення складників епістемічної ситуації у тексті підручника Є. Тимченка з історії української мови. Превалювання ми-перспективи у викладі нових знань, дефінітивність, обмежене функціонування вербалізаторів оцінки старих знань притаманне академічному дискурсу, детальна сегментованість тексту вказує на орієнтацію на студентську аудиторію. До ранніх етапів формування навчальних жанрів слід віднести неунормованість маркерів інтертекстуальної взаємодії, слабо розвинений метатекст. Спеціально проілюстровано норми правописної системи, якої дотримувався автор.

Ключові слова: історія української мови, навчальний дискурс, метатекст, оцінка, інтертекстуальність, Є. Тимченко.

Доробок Є. Тимченка в сучасних лінгвістичних студіях.

Мовознавчі погляди, перипетії життєвого й наукового шляху Євгена Тимченка останнім часом привертають пильну увагу істориків і лінгвістів.

Діяльність Євгена Тимченка як основоположника української наукової історичної лексикографії докладно висвітлила О. Кровицька [Кровицька]. Завдяки зусиллям В. Німчука та Г. Лисої підготовлено та видано “Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII століть”; у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича 2010 р. започатковано й періодично відбуваються Тимченківські наукові читання.

Дослідники історії правопису української мови твердять, що саме завдяки працям Є. Тимченка (та С. Смаль-Стоцького) відбулося “розмежування правопису й граматики, було остаточно з'ясовано, що правописні прескрипції ґрунтуються на граматичних нормах” [Марушкевич : 12]. Принципи пуризму, впро-

ваджувани Є. Тимченком у роботі правописної комісії й власній практиці, також належно поціновано; Ю. Шевельов навіть міркував, що наміри “звузити розрив між літературною мовою й мовою хутірською” могли й переважити, якби представники етнографічного напрямку “не впали жертвами радянської державної машини” [Шевельов : 265].

На специфіку граматичної концепції Є. Тимченка порівняно з поглядами Ю. Шевельова вказав А. Загнітко [Загнітко]. О. Тихоненко, засвідчивши розмаїті інтереси лексикографа, граматиста, історика мови, перекладача, громадського діяча, наголосила на потребі повного окремого видання творів цього видатного мовознавця [Тихоненко]. Не оминають його спадщини дослідники, які спеціально вивчають динамічні процеси в термінологічних підсистемах лінгвістики: так, морфологічні терміни дослідила І. Ярошевич [Ярошевич 2010а; 2010б]. Зокрема вона проілюструвала тезу про використання дублетів терміноодиниць: “У граматиці Є. Тимченка для назв відмінків використано однослівні терміни-інтернаціоналізми латинського походження: *номінатив*, або *іменний* (називний відмінок), *генетив* (родовий відмінок), *датив*, або *дайний* (давальний відмінок), *акузатив*, або *причинний* (знахідний відмінок), *вокатив*, або *зовний* (кличний відмінок), *інструменталь* (орудний відмінок), *льокатив* (місцевий відмінок)” [Ярошевич 2010а : 50]. Г. Циганок детально описала семантику й парадигматику термінів на позначення артикуляційних особливостей звуків української мови, запропонованих у підручнику “Курс історії українського язика. Вступ і фонетика”, а саме в підрозділі “Фізіологія звуків і звукова система української мови” (Т., 36–50). Вона зауважила, що Є. Тимченко робив акцент на народних назвах [Циганок : 75–133].

Підручник “Курс історії українського язика. Вступ. Фонетика” 1927 р. переважно згадували як типовий для молодогограматичного напрямку тогочасного мовознавства. Хоч він і був вилучений з обігу в часи переслідування автора, слід наголосити, що матеріали та інтерпретація продовжували залишатися актуальними й використовувалися в практиці викладання історії української мови (аж до підручника за ред. М. Жовтобрюха 1980 р.), включно з окремою термінологією та прикладами. Друге видання підручника 1930 р. із передмовою В. Глухенка зосталося нам неприступним.

Перші рецензії на підручник написали відразу М. Грунський і Л. Булаховський. Обидві можна назвати розгромними: від по сторінкового викладу помилок, описок, друкарських огріхів до сумнівів у методологічній правильності, закидів щодо застарілого теоретичного підґрунтя, штучності мови тощо [Булаховський 1927; Грунський 1927]. Не менш дошкульними були й повторні відгуки [Булаховський 1929; Грунський 1929]. Уже пізніше Леонід Булаховський постулював, що підручник “не позбавлений ряду серйозних науково-методологічних хиб, але багатий на фактологічний матеріал та досить оригінальний щодо плану і розробки” [Булаховський 1996 : 96].

М. Жовтобрюх наголошував, що таку всебічну характеристику фонетики української мови від праслов'янського періоду й до нашого часу Є. Тимченко запропонував уперше, до того ж із спробами визначити причини й хронологію змін. Водночас, підтримуючи концепцію давньоруської мови, М. Жовтобрюх наголосив на “методологічній хибі”, що “не дає авторові можливості правильно зрозуміти спільні й дуже істотні ізгласи східнослов'янських мов” [Жовтобрюх 1991 : 65]. Це, звичайно, стосувалося поглядів Є. Тимченка на праруську мову як зайву ланку в глотогенезі східних слов'ян.

На специфіку наукової концепції Є. Тимченка звертала увагу Т. Панько, підкреслюючи, що його зусиллями вироблялася “не тільки термінологічна лексика, але й синтактика наукового стилю в широкому розумінні цього слова, включаючи виклад методологічних засад, загальнотеоретичних концепцій”; він “збагачував наукову мову виражальними ресурсами, інтелектуалізував термінологічними нововведеннями і тим самим підносив її до рівня державних європейських мов” [Панько : 56–57].

Мета й методи дослідження. Тут розглянемо специфіку вербалізації окремих компонентів смислової структури підручника відповідно до розробленої методики її моделювання. Такий підхід дає змогу показати ті ознаки наукового тексту, що змінювалися відповідно до структури й типу дискурсу на різних хронологічних етапах діахронічних студій. Для характеристики наукового тексту виявляються релевантними поняття маркерів нових / старих знань, авторизації й авторської рефлексії, інтертекстуальності й прецедентності, когнітивних моделей і

комунікативних засобів тощо. Мовна реалізація цих показників дає змогу схарактеризувати ресурси наукового текстотворення [Наєнко, 2015; 2016; 2017].

Зміст підручника відповідав тому періоду становлення історико-мовного дискурсу, коли ще не виокремлювали й не викладали як окремі дисципліни діалектологію, історію літературної мови, фонетику й фонологію, історію системи української мови, етимологію. Саме тому він містить підрозділи, що нині формують різні змістові блоки діахронічних і синхронічних студій: порівняльне вивчення слов'янських мов, історія української мови, діалектологія, фонетика й фонологія, історія мовознавства, джерелознавство.

Методичні засади. Оскільки текст призначався для тих, хто “студіюють історію української мови і потребують, щоб закріпити в пам'яті, подані від викладача відомості” (Т., 3), тут наголошено також і на послідовності окремих підрозділів для навчального процесу: “Історію звуків попереджують відомості з фізіології звуків. В студіюванні звуків взагалі, а тим більше в їх динаміці, відомості з фізіології звуків становлять ту кінцеву базу, що без неї неможлива річ ані розуміти звукові явища, ані студіювати їх в процесі змін” (Т., 3).

Загалом виклад здійснюється в ретроспективі. Автор наводить ряди прикладів від сучасної форми до первісної: **lože* < **logjo*, **žarь* < **gerь* (Т., 99); *сесь* < *сьсь*, *том* < *тъть* (Т., 107); *сїсѣти* < *сѣсѣти* < *сетти* < **sēditi*, *їсѣть* < *јѣсѣть* < **etti* < **ed-ti* (Т., 155). Цікаво, що Є. Тимченко кваліфікував як праслов'янські слова *мріти*, *мрія* (Т., 162). Проспективний виклад дав змогу показати ланцюжки послідовних праформ і континуантів: *рьльнъ* > *рьльнъ*, *тъльчати* > *тъльчати* (Т., 115). Цілісна картина постає при ілюстрації чергувань, що простежені від і-є через праслов'янські до сучасних українських форм:

І.е. *em (en) om (on) m. n.*

Прасл. *ę* *o* *ę*

Укр. *'a('e)* *у* *'a('e)*

вјазати, вузол; тягти, тугиј;

трясти, трусити (Т., 136).

Ці приклади переважно не прокоментовано, тому, звичайно, непідготовлений читач мало що міг відразу зрозуміти з посторінкових переліків ілюстрацій. Це дало привід М. Грунському зауважити: оскільки не весь матеріал історичних курсів безпосередньо прикладається до життя, то слід при його розгляді демонструвати наукові методи роботи: “хоч ми й педагогізуємо наші колишні університети, але все-ж ми мусимо своїх слухачів в інститутах навчити науково працювати, показати їм методи розроблення предметів” [Грунський 1927 : 270].

Метатекст сформовано класично: з поділом на розділи й підпараграфи.

Присутність автора зацентрована лише у передмові, де спеціально сказано про те, що він дотримувався певних особливостей правопису, зроблено зауваження щодо теорії праруської мови: “цей факт зовсім не усправедливує утворення *фікцій* науково не то що *не продукційних*, а й радше таких, що *сковують наукову думку упередніми теоріями* і скеровують її на *хибні дороги*” (Т., 3–4). Як наукове кредо слід прочитувати методологічну настанову подати загальнослов’янське тло, спільні й відмінні риси в українській та інших мовах, що “*об’єктивно означають справжнє становище української мови в слов’янській родині вільно від згори накинута теорія*” (Т., 4).

Інколи Є. Тимченко вказує на окремі суперечливі моменти: “Вияснити еволюцію і.е. дифтонгових сполучень *or, *ol, *er, *el в слов’янських діалектах становить одну з *найважчих проблем* слов’янського язикознавства, ще й досі *остаточно нерозв’язану*; огляд пропонованих гіпотез див. у Г. Ильїнського: Прасл. гр. 128 і далі; також: Agrell, S. Intonation und Auslaut im Slavischen. Upsala 1913, 18–47” (Т., 106).

Метатекст загалом майже не містить субтекстів авторизації, дуже рідко фіксуємо конструкції зі значенням гіпотетичності, достовірності: *сказав би; Певна річ*, що цілокупністю дуже істотних ізольос, морфологічних процесів і акцентуації язика український, б.руський (литвинський), в.руський (московський), об’єднуються в тіснішу групу словянських діалектів (Т., 3); себто ми, *властиво кажучи*, не маємо суто українських пам’яток цієї доби (Т., 27); *Можливо*, що обидві форми довго жили разом в українській мові (Т., 77); *само собою*, вони мають своє пояснення

(Т., 85). Значення висновку мають конструкції: *Одже виходить*, що два сусідні склади обидва не могли мати слабих ерів, а тільки оден (Т., 107), показник переходу до нових знань: *Треба занотувати*, що в українськiм (як і в деяких інших языках) сплиив шелестівок заходить иноді не так повно, як напр. в московській мові (Т., 52). Факти делімітації поодинокі: *В наше завдання не входить* на разі аналізувати це явище в рос. мові (Т., 102).

Загалом в оцінці старих знань привертає увагу семантика сумніву: “Час, коли зникли слабi ери *важко докладно означити*. Думки дослідників у цiм загаді *дуже не однакові* <...> На підставі цих даних, опускаючи *не дуже певні натяки* Костянтина Порфирогенета <...> *можемо гадати*<...>” (Т., 108).

Коли думки попередників здаються переконливими, приєднується до них: *Гадаємо за А. Соболевським (Лекції 57) і Р. Брандтом (Лекції 54)*, що перехід міцних ерів <...> (Т., 110).

Оцінку старих знань можна цілісно спостерегти в підрозділі II. *Головні моменти в історії науки про український язык* (Т., 14–19).

Позитивна оцінка пов’язана з новизною перелічених праць: Срезневський <...> поклав *перші підвалини* історичного трактування східно-слов’янської групи языків; ми також *завдячуємо багатий вибір* лексичного матеріалу (Т., 15); *Вповні наукового характеру* набрало студіювання української мови в працях А. Потебні; *опріч цінних праць* з царини діалектології (Т., 16); *За творця* української діалектології *справедливо уважається* К. Михальчук, що *перший угруповав* українську мову в діалекти і їх відміни; Наука української мови повинна також з *подякою згадати* ймення А. Соболевського (Т., 17); *блискуче потвердив* на багатьох прикладах з пам’яток, *детально догадавшись*; І. Зелінський дав *цікаву*: “Пробу упорядкування українських говорів” (Т.,18); В. Ганцов <...> дає *нове висвітлення* еволюції цього фонетичного процесу; працю А. Кримського “Украинская грамматика”, що має в собі *чимало цінного матеріалу, цікавих спостережень і догадів*; *Величезного значіння* для історії української мови мають праці А. Шахматова. *Дуже тонким аналізом* еволюції звуків і міркуваннями історичними Ш. доходить до установлення діалектичних груп східного слов’янства (Т., 19); Ця система *найбільше відповідає науковим вимогам*, але вона не прищепилася через свою практичну недогідність (Т., 30).

Відсутність оцінки будемо пов'язувати з нейтральним ставленням автора до згаданих авторів і праць: *невеличкі словнички* (Зизанія, Беринди), викликані до життя практичними потребами пояснити незрозумілі, переважно церковні <...> слова (Т., 14–15); [Лавровський]: він як і Срезневський початки української мови клав на XIV вік (16); Хоч варто згадати й *невеличку розправу* Я. Головацького (Т., 17); Ще *звертають на себе увагу* праці О. Брока (Т., 18).

Висловлювання з негативною оцінкою в тексті практично відсутні, за винятком згадки про граматику О. Павловського: першу граматику, *дуже звичайно коротку і примітивну*, надруковано тільки 1818 р. (Т., 15) і зауважень про М. Максимовича: Його міркування <...> мали в своїй часі *видатний інтерес*, але *строго наукового методу* в його працях ми ще не бачимо (Т., 15). Також вказано на певні обмеження в працях О. Потебні: висвітлив поодинокі об'яви доводами з історії языка і порівнянням із спорідненими слов'янськими язяками, але *не дав суцільного історичного нарису* фонетичного розвою язикового. Цього завдання *піднявся* П. Житецький (Т., 16). Загалом слід відзначити, що огляд літератури мало прокоментовано. Це зауважував ще М. Грунський: “Але зовсім вже неправильно давати тільки сухий перелік різних праць за авторами, не даючи іноді при тому і повної характеристики праць того або того автора (як Тимченко)” [Грунський 1927 : 261]; на його думку, “з лекцій проф. Тимченка вони [студенти – Г.Н.] будуть знати неповні голі бібліографічні факти” [Грунський 1927 : 262].

Уживання термінів. Відомо, що Є. Тимченко дотримувався етнографічних настанов у термінотворенні. Помітне прагнення давати варіанти термінів, які він пояснює чи визначає:

- питомий і латинську назву: *гортанка* (*larinx*); *голосниця* (*glottis*) (Т., 37);
- інтернаціональний термін і власний переклад: *тембро* або *барва* голосова залежить від форми і великості резонатора (Т., 38); це буде *двогубна* (*білабіяльна*) артикуляція (Т., 39); голосівки звуться *задніми* або *велярними* (Т., 42);
- два питомі відповідники: на означення *замкненого* (*вибухового*) *g* (Т., 30);

- тільки переклад-відповідник, що переважно в сучасній мові не вживається: в *поземному* напрямі [‘горизонтальному’] (Т., 42); у *простопадному* напрямі [‘у вертикальному’] (Т., 43);
- народні назви й загальноприйняті: ще у *росіян (москалів), білорусів (литвинів)* (Т., 28). На позначення російської мови вживає максимальний ряд: *руського (російського, в.руського, московського)* (Т., 92).

Проте **дефініції** подано в різний спосіб. Переважно родові визначення мають підмет *ми-інклюзивне*: Під нерегулярними змінами в мові *ми розуміємо* такі, що не підлягають формулі фонетичних законів і через те здаються винятками з них (Т., 85); З історичного погляду *ми маємо* тут власне редукцію ї(ь) і і (Т., 52); Під міною голосівок *ми розуміємо* перемену їх в тім самім корені або наростковій (Т., 131). У деяких випадках різниця розмита, тобто встановити межу між *ми-ексклюзивним* та *ми-інклюзивним* не вдається: Історію українського язика *ми починаємо* з XI віку (Т., 20). Цей прийом дуже часто спостережено в сильній позиції, тобто на початку підрозділу: Щоб вяснити собі, що то є склад, *нам треба взяти до уваги* два моменти: фізіологічний і акустичний (Т., 56). Трапляються також конструкції з пропущеним підметом: Утрату назалізації *маємо* у зворотнім процесі (Т., 81).

Перехід до об’єктивовано-узагальненого викладу досягнуто вживанням у функції предикативних компонентів неозначених форм чи безособових дієслів: Це *дасться вяснити* ослабленням артикуляції кінцевого складу при вигукові (Т., 86); В замкнених держа *зветься* замиком (Т., 51); Звуконаслідуванням *зветься* таке слово, що його фонетична форма є приближнім і умовним наслідуванням звуків природи (Т., 86); До явищ другої групи належить передусім явище, що його *звуть* аглютинацією (Т., 88); Її часто *звуть* сонантом, залишаючи назву консонанту иншим голосівкам в складі (Т., 57); Всяку правильну фонетичну зміну, коли вона закінчилася, *можна висловити* в загальній формулі: та сама фонема, артикульована в тих саме умовах, змінюється однако в той саме період часу і в тій самій царині (Т., 78).

Лише в передмові вживається *ми-ексклюзивне*: Щоб історія українського язика не висіла, сказав би, в повітрі, *ми даємо* їй підпору в двох гіпотетичних вихідних моментах: моменту індо-

європейського і моменту праслов'янського (Т., 3). Водночас про себе говорить у третій особі: *Авторове написання* де-яких слів, переважно иноязичних, де-що відходить від правил академічного правопису (Т., 4).

Інтертекстуальність. Підручник вводить до широкої славістичної проблематики, бо автор подає докладні списки літератури – польською, німецькою, французькою мовою. “Свій нарис проф. Тимченко буде головніше на книзі Руде *Elements de phonetique generale*, про що й сам говорить у передмові. В покажчику він рекомендує цю книжку Руде, потім ще Брока, Богородицького, Єсперсена та статті Лера” [Грунський 1927; 264].

Інколи перелік авторитетів виявляється досить широким: Двоїстість цього рефлексу виявляють (*Фортунатов, Торбієрнсон, Мікколя, Розвадовскі, Шахматов і ин.*) ріжницією в інтонації... Але на цю гіпотезу не всі пристають (*Ендзелін ФСб. 560. Ільїнський. Прасл. гр. 125 і ин.*) (Т., 105).

Розгляд окремих суперечливих питань подано як другий план викладу – це відступи-уваги: **Увага.** *Фортунатов, а за ним Пожезинський і Кульбакін теї думки, що перед і (або j) другоскладове і.е. *е редукувалося в ь <...>Ендзелін (Сл.-лит. етюды 173) гадає, що в цих формах ми маємо <...>* (Т., 94). Зауваги можуть бути виокремлені на сторінці меншим кеглем:

1) Прикладів на рефлексі безголосих придихових не подаємо бо їх бракує;

2) Деякі дослідники тої думки, що і.е.*kx відбилося в праслов., як x, але це питання ще не зовсім розв'язано (Т., 97).

Інколи саме відсутність прикладів демонструє той рівень відповідальності автора, що не давав простору для занадто категоричних тверджень: *Безсумнівних прикладів* на ступінь о не можна дати (Т., 136).

Використовує різні стратегії інтертекстуальності: напр., переказування без посилання: Росіяни в Олонецькiм краї, каже *Шахматов*, під впливом Корелів переносять наголос з останнього складу на перший (Т., 90); *Шахматов*, напр. *припускає*, що зміна музичально-експіраторного наголосу <...> (Т., 91); Носівки зникли в укр. мові, *приймаючи допуст А. Шахматова*, не пізніше як в IX віці (Т., 103); З цим спадаються і *міркування К. Буги* (Т., 104).

Покликання на сторінки інколи подано похапцем, просто в межах речення: Так для сербського *Лескин гадає*, що це зникнення зайшло між IX і XI віком (*Gram. d. serb.-kroat. Spr.115*); певно таку добу слід прийняти і для словинського; для болгарського добу їх зникнення приймають XIII–XIV вік (*Щепкин. Уч. болг. яз.17*) (Т., 103).

Покликання інколи супроводжено полемічними зауваженнями: *здання Ш. нас не перекоує з таких причин* (Т., 102); *Факти не дають доброї підпори* гіпотезі Шахматова і *припускають різне пояснення* (Т., 114); *Але прийняти думку Шахматова* (Оч. др.п.р.яз. 105) <...> *не можна* (Т., 142).

Протилежний випадок: покликання на загальноприйняту думку: *Приймають*, що кожне праслов'янське назвукове е розвивало перед собою j (i) (Т., 121). Інколи покликання – це окреме коротке речення: *Див. Шахматов Оч. 261* (Т., 111).

Загалом помітно, що в тексті відсутня система однотипного оформлення інтертекстуальних маркерів: вони є посторінкові, в дужках у межах речення, запропоновано переліки літератури до окремих підрозділів, напр., на с. 31 – список праць із історії графіки, на с. 31–33 – список усіх граматик від Павловського до Є. Тимченка й Я. Янова.

Огляд літератури супроводжено ремарками, виходом у сучасний авторові дискурс: *Викладового словника української мови ще не маємо, але Академія наук збирає для нього матеріяль; так само в Академії готується до друку і словник історичний; Інститут Наукової Мови при Академії випускає проекти словників термінологічних з різних галузів віди* (Т., 35).

Особливості правопису. У правописній практиці Є. Тимченка доречно розглянути специфіку відображення ознак української вимови, зафіксоване в написаннях питомих і запозичених слів.

До мовленнєвих явищ, що їх фіксує Є. Тимченко, належать:

– диспалаталізація шиплячих: *нарічча, піднарічча* (Т., 10); за поміччу запозичених слів; фонетичною *площю* (Т., 79);

– асиміляція приголосних на межі морфем: *свицькі пам'ятки* (Т., 25); *людзькій мові* (Т., 36); чим вони *короччі* (Т., 38); буває *рідче* (Т., 81), *ріжниця* в артикуляції (Т.,82); *кельцьку, міцьні ери* (Т., 107); *найкороччою* дорогою (Т., 51); в *сусідстві* (Т., 53); переміщення артикуляції *зпереду* назад (Т., 81); *заходить лекше* (Т., 82), *одже* (Т., 92), в *карпацьких* говірках (Т., 145).

Ікавізм української мови має виразний профіль: послідовно вживається **і** на позначення **[i]** в закритих складах, інколи – у відкритих: український *нарід* (Т., 9); *вражіння* (Т., 82); наступати по *нім* (Т., 83); коли в *нім* була довгість; *закін* Де-Соссюра; в *праукраїнським* язичу (Т., 100); в складах *коріневих* (Т., 102); *значіння* не має (Т., 103); в *наступнім* слові, в *тім самим* випадку (Т., 109); *значіння* кореня (Т., 131).

Літера **и** на позначення звука **[и]** вживається на початку слова: має *иншу* еволюцію; *инакше* змінюється; *иначення* носове (Т., 83); *иначення* гортанкове (Т., 84); *иноді* буває (Т., 51); *п्रा-язика* *индо-европейського* (Т., 92); *иначитися* (Т., 107); також у середині слова: *передисторично* (Т., 93); на цю *гипотезу* (Т., 105); *пізніше* (Т., 109). Проте трапляється варіантність у таких написаннях: *діялектичні* форми – *діялектично* (Т., 125), *индо-европейського* – *индо-европейських* (Т., 92). З нерозрізненням **[e]** – **[и]** пов'язане написання *брениць* (Т., 146).

Слід відзначити послідовну байдужість до вживання **в/у** в позиції перед приголосними, зокрема на початку речення: *В відокремленім* звуку ми постерігаємо всі три періоди (Т., 51); стає *палятальною* або *велярною*, *уважаючи* на якість цієї останньої (Т., 83); *В деяких* романських язичах (Т., 82); це буває в *пом'якшенні* і в редукції дифтонгів (Т., 83); *В великому* язичовому середовищі (Т., 91); *В першім* разі вони були слабкі (Т., 107); *В формах* киснути – квас (Т., 136).

До морфологічних особливостей належать такі. Послідовно вживаються первинні закінчення в непрямих відмінках іменників жіночого роду колишньої *і-основи: у всій *різноманітності* (Т., 27); *відомості*, в *пам'яті*, *наступності* різних фаз (Т., 92); в певній звуковій *несталості* (Т., 90); має характер *випадковості* (Т., 95); в *більшості* (Т., 100); самої *залежності* (Т., 102); *палятальності* (Т., 103); одержуємо *відповідності*; в двоякій *постаті* (Т., 106), в *високості* (Т., 130); в *свідомості* (Т., 155).

Послідовно функціують форми двоїни іменників: *дві групи* діалектів (Т., 13); *три* наступні по собі *фазі* (Т., 51); *три царині* артикуляції (Т., 42); *обидві* формі (Т., 77), потрібні *дві групи* умов (Т., 78); на *три умові* (Т., 83); *дві голосівці* (Т., 53); *дві слові* становлять (Т., 89); нам треба відповісти на *дві питання* (Т., 100); з *тима* випадками (Т., 131).

Не мав автор упередження щодо дієприкметників теперішнього часу: Наголос акутового складу був *ростучий*, а циркумфлексового *падучий* (Т., 100).

Деякі форми мають сьогодні статус розмовних: це 3 ос. одн. теп. часу з усиченим кінцевим складом: Коли *випада* надзвукова голосівка (Т., 54). Трапляється написання *ся* окремо від дієслова: а *б* коротке *лишило ся* без зміни (Т., 80). Вживаються навіть короткі форми займенників: (діалектично) *здовжуючи ю* (Т., 111).

Інший рід мають іменники: *спідній щелеп* (Т., 36).

Свою специфіку мають написання слів разом / окремо / через дефіс. Наприклад, трапляються написання прислівників окремо: Назалізація буває завжди *в наслідок* звичайно регресивної (відступової) асиміляції (Т., 81); через дефіс: *себ-то* коли органи мовні ще займають положення (Т., 84). Так само послідовно через дефіс пишуться прикметники-композиції: *західно-європейської латиниці* (Т., 28); і з *близько-спорідненої мови* (Т., 86); в *східно-слов'янській групі*; в *сербо-хорвацьким, чехо-словацьким* (Т., 100). Інколи не вживає апостроф: *не звязані* (Т., 83).

У правописі іншомовних слів (з дифтонгами) Є. Тимченко послідовно засвідчує інтервокальний [j]: *асоціації* (Т., 28); *діалектів*; *соціальна еволюція* (Т., 80); *лабіялізована* (Т., 81); *діалектично* (Т., 83).

Трапляються вставні голосні в запозичених лексемах перед сонорним у кінці слова: еволюцію звуків і *фором* різних говірок (Т., 92); *польонізом* (н. одн.) (Т., 101); опріч правильних *фором* (Т., 111), дещо ускладнюють *вокалізом* (Т., 133); *консонантизмом* (Т., 139).

У запозиченнях передано м'якість [l'] у сполуках [l'o], [l'a]: *анальогічні*, *людові етимольогії* (Т., 87), в індивідуальній *психології* (Т., 85); *психологічного чинника* (Т., 103); *формуля* (Т., 104); *кольонізовані степи* (Т., 144).

Так само послідовно вживає літеру г на позначення [g]: не творять *дифтонгу* (Т., 53); *дифтонгізації*, *органи* (Т., 82); *категорії* (Т., 84); зміни *нерегулярні*, в *групах*, *енергії* (Т., 85); *аглютинацією*, *графічний* (Т., 86); *термінологія* (Т., 8).

Специфіка засвоєння іншомовних запозичень полягає зокрема в відхиленнях від роду: На підставі *аналізи* дотогочасного <...> матеріялу (Т., 18); *аналіза* язика (Т., 24); *Тембро* голосівки (Т., 82); *альвеоль* (Т., 85), *ритмо* мови (Т., 53) або від сучасного фонетичного оформлення: *ця скаля 'шкала'* (Т., 133); *симболізувати* (Т., 29); *принціпом* (Т., 30).

Неунормованими слід вважати передачу російських прізвищ: *А. Соболевскаго – А. Соболевського* (Т., 17).

Уживає також розмовні слова, що нині сприймаються як ненормативні: не однаково *хутко* (Т., 79); ми не маємо *наських* слів з назвуковим а (Т., 120).

Мова перекладів Тимченка викликала осуд ще в сучасників. Спочатку так написав М. Грунський: “Звертає на себе увагу *штучність мови* у Тимченка, якась *витвореність її, штучність термінів*, часто неясність, неточність: “тяглість (довгість) звука ми студіємо під назвою часокількість”, “епентезою або вставленням голосівки”, через епентезу або розвій шелетівки”, “через елізію, себ-то знищення кінцевої голосівки” та инш. [Грунський 1927 : 265]. Пізніше він процитував і критичні відгуки Б. Ткаченка: *словотворча вакханалія, надзвичайно експромтна мова перекладів проф. Тимченка* [Грунський 1929 : 379].

Ще потребують спеціального дослідження лексеми, що змінили семантику або морфемну структуру. Певно, частина з них – “ковані” неологізми, що подекуди сприймаються як архаїзми: тих хронік ми не маємо в їх *первопису* (Т., 25); друкували історики...а не *язиковці* (Т., 27); як *складовина* наступного слова (Т., 88); *приспіншена* еволюція (Т., 8); *вислід* еволюції [‘наслідок’] (Т., 76); *потворну* еволюцію маємо (Т., 89); *язикове середовище*, що *спільнується* з даним середовищем (Т., 90); в цілій *многовзірності* індивідуальних відтінків (Т., 89); у *стичности* двох народів, у *спільнуванні* економічнім; індивіди стають *двоязикими* (Т., 90); явища соціальні можуть просто *ділати* [виокремлено автором – Г. Н.] на фонетичні зміни (Т., 91); Родина слов’янська в своїм *цілові* одже знову не стоїть відосібно (Т., 92); в категорію *женського роду* (Т., 170); позбавлено *внутрянного* змісту; твердження дуже *суперечне* (Т., 95); велярні звуки в язиках сатемових *спалися* [‘збіглися’] з лямбіовелярними (Т., 96); палатальну шелестівку з *заником* j [‘втрапою’] (Т., 99); що пізніше *уповнозвучилися* (Т., 106); в *більшині* українських говірок; він південно-слов’янські слова *віддавав* через а [‘передавав’] (Т., 125); процес цього *спаду* дасться так собі уявити; *поступінно* й діалектично (Т., 129); *зеровий* ступінь вокалізму [‘нульовий’] (Т., 132); це *здання* вимагає старанного *перевірення*; де *збезголосилося* колись голосне в (Т., 143); зроблено *спробунки* пояс-

нити це явище синтаксично (Т., 145); це *споводувало* <...> його зникнення [‘спричинило’] (Т., 148); в деяких словах його *одідичено* з того давна [‘успадковано’] (Т., 153); прийшли з собою в *стичність* (Т., 156); в *людовій* мові (Т., 170).

Висновки. Підручник Є. Тимченка засвідчує той етап формування наукового дискурсу, коли текст для навчальної аудиторії мало відрізнявся від академічного. Це засвідчує увиразнений методологічний субтекст, ускладнений компонентами авторської рефлексії. Тут практично нівельована авторизованість, у викладі нових знань превалує *ми*-перспектива. Обмежена оцінка старих знань і широкі бібліографічні переліки виявляють зв’язок із текстами інформаційного дискурсу. Неунормованим постає операційний метатекст: способи покликань дуже різноманітні. Натомість дуже високий ступінь використання дефініцій, сегментованості на підрозділи, велика вага ілюстративного матеріалу, фактично фрагментів до етимологічного словника. Європейський контекст університетської славістики засвідчують розлогі списки праць німецьких, польських, французьких, норвезьких мовознавців, із якими, передбачалося, будуть працювати студенти. Принципи етнографічного пуризму, дотримані у правописній практиці автором, хоч перевірки часом не витримали, усе ж становлять певний етап історії нашої культури. Експеримент Є. Тимченка засвідчив здатність питомих ресурсів української мови до передачі складних абстрактних і наукових понять, а текстотвірна практика – статус історії української мови як навчальної дисципліни.

ДЖЕРЕЛА

Т. – Тимченко Є. К. Курс історії українського языка. Вступ і фонетика. – К. : Держ. вид-во України, 1927.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Булаховський Л.* Євген Костянтинович Тимченко / Л. Булаховський // Українська історична та діалектна лексика. 1996. – Вип. 3. – С. 95–99.

2. *Булаховський Л.* Проф. Є. Тимченко. Курс історії українського языка. Вступ і фонетика / Л. Булаховський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XV (1927). – С. 271–276.

3. *Булаховський Л.* Проф. Є. Тимченко. Курс історії українського языка, Київ 1927 / Л. Булаховський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XXIII (1929). – С. 377–378.

4. *Грунський М.* Додаток до замітки проф. Л. Булаховського / М. Грунський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XXIII (1929). – С. 378–379.

5. Грунський М. Завдання наукових підручників історії української мови (з приводу нових підручників проф. П. Бузука та проф. Є. Тимченка) / М. Грунський // Українська Академія наук. Записки історично-філологічного відділу. – Книга XV (1927). – С. 261–270.

6. Жовтобрюх М. А. Євген Тимченко – вчений і педагог / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 63–69.

7. Загнітко А. П. Граматичні концепції давального Юрія Шевельова і Євгена Тимченка: теоретико-прикладні студії (1) / А. П. Загнітко // Граматичні студії : зб. наук. праць. – Вінниця, 2017. – Вип. 3. – С. 25–34.

8. Кровицька О. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка / О. Кровицька // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 74–81.

9. Марушкевич І. М. Кодифікація української літературної мови в першій третині ХХ століття: правописної і граматичні норми та їх текстова реалізація : автореф. дис... канд. філол. наук / І. М. Марушкевич. – К., 2009.

10. Наєнко Г. М. Метафоричні моделі в науковому тексті Михайла Максимовича / Г. М. Наєнко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – К., 2016. – Вип. 29. – С. 85–92.

11. Наєнко Г. М. Науковий текст академіка Леоніда Булаховського в когнітивно-дискурсивному прочитанні / Г. М. Наєнко // Українське мовознавство. – 2015. – Вип. 45/1. – С. 287–295.

12. Наєнко Г. М. Текстотвірні функції прецедентних феноменів у історикомовному дискурсі радянського часу / Г. М. Наєнко // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies. – 2017. – Вип. 33. – С. 120–127.

13. Панько Т. Наукова мова в концепції Є. Тимченка / Т. Панько // Українська історична та діалектна лексика. – 1996. – Вип. 3. – С. 55–62.

14. Тихоненко О. Лінгводидактична спадщина Є. К. Тимченка (до 150-річчя від дня народження видатного мовознавця) / О. Тихоненко // Філологічні науки. – 2016. – № 24. – С. 101–106.

15. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття : дис... канд. філол. наук / Г. М. Циганок. – К., 2017.

16. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / упоряд. Л. Масенко. – К., 2008. – С. 26–279.

17. Ярошевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології / І. Ярошевич // Українська мова. – 2010а. – № 3. – С. 44–54.

18. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / І. А. Ярошевич. – К., 2010б.

REFERENCES

1. Bulakhovsky L. (1996). Jevhen Kostjantynovyč Tymčenko [*Jevhen Kostjantynovyč Tymchenko*]. *Ukrainian historical and dialectal vocabulary*, vol. 3, pp. 95–99 (in Ukrainian).

2. Bulakhovsky L. (1927) Prof. Je. Tymčenko. Kurs istoriji ukrajins'koho jazyka. Vstup i fonetyka [*Prof. Y. Tymchenko. Course of history of the Ukrainian language. Introduction and phonetics*]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XV, pp. 271–276. (in Ukrainian).

3. Bulakhovsky L. (1929) Prof. Je. Tymčenko. Kurs istoriji ukrajins'koho jazyka. Kyjiv, 1927 [*Prof. Y. Tymchenko. Course of history of the Ukrainian language. Kyjiv, 1927*]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XXIII, pp. 377–378 (in Ukrainian).

4. Hrunsky M. (1929) Dodatok do zamitok prof. L. Bulaxovs'koho [*Addition to prof. Bulahovskij's notes*]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*], book XXIII, pp. 378–379. (in Ukrainian).

5. Hrunsky M. (1927) Zavdannja naukovyx pidručnykiv istoriji ukrajins'koho movy (z pryvodu novyx pidručnykiv prof. P. Buzuka ta prof. Je. Tymčenka) [*Task of scientific textbooks of history of the Ukrainian language (about new textbooks by prof. P. Buzuk and prof. Y. Tymchenko)*]. *Ukrainian Academy of Sciences. Notes of the historical-philological department*, book XV, pp. 261–270. (in Ukrainian).

6. Zhovtobryukh M.A. (1991) Jevhen Tymčenko – včenyj i pedahoh [*Yevhen Tymchenko as a scientist and pedagog*]. *Linguistics*, no 5, pp. 63–69 (in Ukrainian).

7. Zahnitko A.P. (2017) Hramatyčni koncepciji daval'noho Jurija Ševel'ova i Jevhena Tymčenka: teoretyko-prykladni studiji (1) [*Grammatical Conceptions of Dative by George (Yurii) Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko: Theoretical and Applied Studies*]. *Grammatical studies*, vol. 3, pp. 25–34. (in Ukrainian).

8. Krovitska O. (2007) Leksykohrafična spadščyna Je. Tymčenka [*Yevhen Tymchenko's lexicographic heritage*]. *Ukrainian language*, no 1, pp. 74–81. (in Ukrainian).

9. Marushkevich I.M. (2009) Kodyfikacija ukrajins'koho literaturnoho movy v peršij tretyni XX stolittja: pravopysnoji i hramatyčni normy ta jix tekstova realizacija [*Codification of the Ukrainian Language at the Beginning of the XXth c.: Orthographical and Grammatical Norms and their Text Realization*] (Phd Thesis). Kyiv, 18 p. (in Ukrainian).

10. Naienko H.M. (2016) Metaforični modeli v naukovomu teksti Myxajla Maksymovyča [*Metaphorical models in Myhajlo Maksymovych's scientific text*]. *Comparative studies of Slavic languages and literatures. Memory of academician Leonid Bulakhovsky*, vol. 29, pp. 85–92. (in Ukrainian).

11. Naienko H.M. (2015) Naukovyj tekst akademika Leonida Bulaxovs'koho v kohnityvno-dyskursyvnomu pročytanni [*Scientific text of Academician Leonid Bulakhovsky in cognitive-discursive reading*]. *Ukrainian linguistics*, vol. 45/1, pp. 287–295. (in Ukrainian).

12. Naienko H.M. (2017) Tekstotvorni funkciji precedentnyx fenomeniv u istoryko-movnomu dyskursi radjans'koho času [*Text Creation Functions of Precedent Phenomena in the Historical Linguistic Discourse of the Soviet Era*]. *Linguistic Studies*, vol. 33, pp. 120–127. (in Ukrainian).

13. Pan'ko T. (1996) Naukova mova v koncepciji JE. Tymčenka [*Scientific language in the concept of Y. Timchenko*]. *Ukrainian historical and dialectal vocabulary*, vol. 3, pp. 55–62. (in Ukrainian).

14. Tyxonenko O. (2016) Linhvodydaktyčna spadščyna Je.K. Tymčenka (do 150-riččja vid dnja narodžennja vydatnoho movoznavcja) [*E.K. Tymchenko linguistic and didactic heritage (150 years from the birth of a famous Ukrainian linguist)*]. *Philological sciences*, no 24, pp. 101–106. (in Ukrainian).

15. Cyhanok H.M. (2017) Rozvytok ukrajins'koho fonetyčnoji terminolohiji XX – počatku XXI stolittja [*The development of Ukrainian phonetic terminology of the XXth – beginning of the XXI century*] (Phd Thesis). Kyiv, 234 p. (in Ukrainian).

16. Shevelev Yu. (2008) Ukrajin's'ka mova v peršij polovyni dvadcatohoho stolittja (1900–1941): Stan i status [*Ukrainian language in the first half of the twentieth century: state and status (1900–1941)*]. *Selected Works*: in 2 volumes, vol. 1. Linguistics. Kyiv, pp. 26–279. (in Ukrainian).

17. Yaroshevich I. (2010a) Stanovlennja j kodyfikacija ukrajins'koji morfolohičnoji terminolohiji [*Formation and codification of Ukrainian morphological terminology*]. *Ukrainian language*, no. 3, pp. 44–54. (in Ukrainian).

18. Yaroshevich I.A.(2010b) Ukrajin's'ka morfolohična terminolohija XX – počatku XXI st. [*Ukrainian morphological terminology of the XX – beginning of the XXI century*]. Kyiv, 195 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 04.04.18

Halyna Naienko, Doctor of philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Textbook by Evhen Tymchenko
“Course of history of the Ukrainian language”
the formation of the historical and linguistic discourse
of the first third of the twentieth century

The author raises the question of the value of the textbook “Course of history of the Ukrainian language” E. Tymchenko for the formation of the educational discourse of the first third of the twentieth century. Despite the interest in linguistic attitudes and career of this author, his research testatorone not yet attracted sufficient attention. The article describes the linguistic forms of reflection elements episteme situation in the text of the textbook. This gives the opportunity to model the sens structure of text, with the designation of new/old knowledge, markers intertextuality, authorizing and evaluation.

To the constitutive characteristics of the scientific text belongs to the wording of the method, Tymchenko it is accompanied by evaluative markers. The prevalence of weperspectives in the presentation of new knowledge, defunct, limited functioning verbaler evaluation of old knowledge of scientific discourse, detailed segmentcount text indicates an orientation for the student audience. Until the early stages of formation of academic genres should include not norm markers intertextual interaction, underdeveloped metatext. Specially illustrated spelling installation, followed by the author. Here is testified by the desire to recreate assimilation, the end of the archaic singular and done such specific words, borrowing – conversion of diphthongs, save [g] and [l']. The list of tokens that archaia or changed in the modern language morfeŋ structure.

The experimental practice of Tymchenko is the first attempt to provide a detailed evolution of the Ukrainian language from Indo-European via proto-Slavic to modern synchronous slice against the scheme of the collapse of ancient languages O. Shakhmatov. The tutorial showed the status of the Ukrainian language history as linguistic discipline.

Key words: history of the Ukrainian language, scientific discourse, metatext, evaluation, intertextuality, Evhen Kostjantynovyč Tymchenko.